

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.2>

АНДРУХІВ О.І., КУШЕРЕЦЬ Д.В.

**ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ПРАВА)
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: УКРАЇНСЬКЕ ТА МОЛДАВСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО****APPLICATION OF FOREIGN LEGISLATION (LAW) IN CIVIL PROCEEDINGS:
UKRAINIAN AND MOLDOVAN LEGISLATION**

У статті досліджуються норми українського та молдавського законодавства в частині застосування норм іноземного законодавства в судовій практиці. Пропонується розглядати застосування норм іноземного законодавства з урахуванням норм Закону України «Про міжнародне приватне право» Цивільного процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу Республіки Молдова. Доведено, що відносини щодо застосування норм іноземного законодавства в цивільному процесі регулюються в Україні та в Республіці Молдова законом держави. Доведено, що джерелом регулювання досліджуваних відносин в Україні є Закон України «Про міжнародне приватне право», Цивільний процесуальний кодекс України, а в Республіці Молдова – Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова. Автор дійшов висновку, що застосування норм іноземного законодавства (права) у цивільному процесі України та цивільному процесі Молдови відбувається відповідно до встановленого національним законодавством порядку, в межах, визначених законом чи чинними міжнародними договорами, з дотриманням принципів міжнародного приватного права та принципів цивільного судочинства. Встановлено, що при розгляді цивільних справ в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в іноземній державі, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Наголошено на тому, що Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Ключові слова: цивільний процес, міжнародне приватне право, захист прав в суді, захист прав, цивільні права, іноземне законодавство, суд, цивілістичний процес.

The article examines the norms of Ukrainian and Moldovan legislation in terms of the application of foreign law in judicial practice. It is proposed to consider the application of foreign law taking into account the norms of the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of the Republic of Moldova. It is proved that relations regarding the application of foreign law in civil proceedings are regulated in Ukraine and in the Republic of Moldova

© АНДРУХІВ О.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

© КУШЕРЕЦЬ Д.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0001-7935-1038>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

by the law of the state. It is proved that the source of regulation of the studied relations in Ukraine is the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine, and in the Republic of Moldova – the Civil Procedure Code of the Republic of Moldova. The author concluded that the application of foreign law (law) in civil proceedings in Ukraine and Moldova occurs in accordance with the procedure established by national legislation, within the limits determined by law or current international treaties, in compliance with the principles of private international law and the principles of civil procedure. It is established that when considering civil cases in Ukraine, the court has the right to apply the norms of foreign law in the same way as they are applied in a foreign state, if this is provided for: 1) by the law of Ukraine; 2) by an international treaty, the consent to which is binding has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine. The legal basis for the application of the norms of foreign law is the norms of the legislation of Ukraine. A court in Ukraine must apply the law of a foreign state, establishing its content “in accordance with their official interpretation, practice of application and doctrine in the relevant foreign state” (Article 8 of the Law of Ukraine “On Private International Law”). It is emphasized that the Law of Ukraine “On Private International Law” provides for the application of Ukrainian law to relations with a foreign element in cases where these relations should be regulated by the norms of foreign law, but the content of the norms of foreign law was not established within a reasonable time.

Key words: *civil procedure, private international law, protection of rights in court, protection of rights, civil rights, foreign legislation, court, civil procedure.*

Постановка проблеми. Відповідно до норм українського законодавства в Україні у випадках, визначених в законі чи в міжнародному договорі, в цивільному процесі застосовуються норми іноземного законодавства. Застосування норм іноземного законодавства відбувається також в нотаріальному та господарському процесах. Такий висновок, зокрема слідує із норм законів України. Наприклад, ст. 98 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права. Разом з тим, застосування норм іноземного законодавства в практичній площині призводить до ряду проблем, які пов’язані із встановленням змісту норм іноземного законодавства та практики їх застосування. Відтак в суду виникають проблеми, які стосуються як встановлення змісту норм права іноземної держави, практики її застосування, так і дотримання процесуальних строків розгляду цивільної справи тощо.

Стан дослідження. Проблеми застосування норм іноземного законодавства в цивільно-судовому процесі (в нотаріальному процесі, цивільному процесі, господарському процесі, виконавчому процесі) є (були) предметом дослідження багатьох дослідників, зокрема, С. Бичкової, В. Бобрика, К. Гусарова, А. Довгерта, О. Захарової, О. Мережка, О. Кармази, В. Кисіль, В. Комарова, С. Короеда, В. Кройтора, Г. Тимченка, Ю. Притики, Г. Цірата, С. Фурси, Є. Харитонова, Ю. Черняк, М. Ясинка та ін.

В юридичній літературі слушно доводиться, що не зважаючи на принцип *jura novit curia* («суд знає закони»), жоден суддя не може бути достатньо обізнаним із нормами іноземного законодавства. Саме правильне тлумачення та встановлення змісту таких норм судом дозволить отримати законне і справедливе рішення [1].

Отже, **метою статті** є науково-практичний аналіз норм національного та міжнародного, а саме молдавського, цивільного процесуального законодавства в частині застосування судом норм іноземного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [2]. Кожен громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право звернутися до суду України щодо захисту їх прав та інтересів. Право на звернення до суду закріплено також і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Так, згідно зі ст. 4 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Згідно зі ст. 3 ЦПК України судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто, в цій статті визначено перелік законодавства про цивільне судочинство України.

Принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою. Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою ст. 47 Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Також відмітимо, що в ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» розкрито термін законодавство України, під яким розуміють взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Законодавство України включає: 1) Конституцію України – Основний Закон України; 2) закони; 3) підзаконні нормативно-правові акти: а) постанови Верховної Ради України, що містять норми права; б) укази Президента України, що містять норми права; в) постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; г) накази міністерств, що містять норми права; г) акти інших державних органів, що містять норми права; д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій (з урахуванням особливостей, визначених ст. 7 цього Закону), накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; є) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, з урахуванням особливостей, визначених ст. 7 цього Закону. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Частиною національного законодавства України є також інші чинні міжнародні договори України.

Узагальнюючи норми Закону України «Про правотворчу діяльність», дійдемо висновку про те, що законодавство у сфері цивільного процесу містить норми права, які регулюють цивільно-процесуальні відносини. Крім того, беручи до уваги норми ст. 3 ЦПК України та норми ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність», зазначимо, що в ст. 3 ЦПК України до видів цивільного процесуального законодавства віднесено: Конституцію України – Основний Закон України, закони, а також чинні міжнародні договори, які є частиною законодавства України.

Крім того, ст. 10 ЦПК України встановлено, що суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Тобто, при розгляді цивільної справи в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в державі, де вони закріплені в нормативно-правовому акті, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Отже, юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Крім того, О.Кармаза слушно доводить, що коли йдеться про застосування норм іноземного права, то мається на увазі застосування як норм позитивного права, так і норм природного права, якщо вони є джерелом регулювання поведінки учасників відносин в іноземній країні [3].

Що ж стосується цивільного процесуального законодавства Молдови, зазначимо, що відповідно до ст. 2 Цивільного процесуального кодексу Республіки Молдова (далі – ЦПК Молдови) порядок розгляду цивільних справ у судових інстанціях загальної юрисдикції визначається Конституцією Республіки Молдова, ухвалами та рішеннями Європейського суду з прав людини та ухвалами Конституційного суду, цим кодексом та іншими органічними законами.

Отже, право звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів в Україні і в Молдові належить кожному: громадянам держави, іноземцям та особам без громадянства.

Як правило, цивільне судочинство відбувається на підставі норм національного законодавства держави, суд якої розглядає цивільну справу. Разом з тим, ЦПК Молдови в загальній статті Кодексу «Законодавство про цивільне судочинство» передбачає, що порядок розгляду цивільної справи, крім кодексу та законів, визначається Конституцією Республіки Молдова, ухвалами та рішеннями Європейського суду з прав людини та ухвалами Конституційного суду. Українське цивільне процесуальне законодавство має подібну норму ст. 2 ЦПК Молдови, а саме, ст. 10 ЦПК України, в якій визнає джерелом права практику Європейського суду з прав людини.

Встановлення змісту норм іноземного права в цивільному судочинстві відбувається, зокрема, із дотриманням норм Закону України «Про міжнародне приватне право».

Так, ст. 8 цього Закону встановлено, що при застосуванні права іноземної держави суд встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Особи, які беруть участь у справі, мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм. Якщо зміст норм права іноземної держави в розумні строки не встановлений, незважаючи на вжиті згідно з цією статтею заходи, застосовується право України.

Відтак, суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі».

При цьому Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачив право, а не обов'язок суду звертатися до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів з метою з'ясування змісту норми права іноземної держави. Крім того, цей Закон закріпив норму про «право сприяння суду», оскільки учасники (сторони) цивільної справи мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, а також іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм.

Зазначене також узгоджується із ст. 114 ЦПК України, за якою учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Це підтверджується також судовою практикою України. В Постанові Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 501/3065/16-ц зазначено, що посилання заявника у касаційній скарзі на те, що суди попередніх інстанцій не залучили експертів для встановлення змісту іноземних норм права відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» не можуть бути прийняті за огляду на таке. Частиною першою ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачено, що при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Відповідно до частини другою вказаної статті з метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Статтею 114 ЦПК України передбачено, що учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи. Відповідно до статті 115 ЦПК України висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посылатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. З наведеного вбачається, що здійснювати запити щодо встановлення змісту іноземних норм права, у тому

числі до експертів у галузі права, є правом суду, а висновки, які будуть надані, мають виключно консультативний характер і не є обов'язковими для суду [4].

Разом з тим, законодавець, розуміючи, що з'ясування змісту норм іноземного права може зайняти тривалий строк, що негативно вплине на захист прав в цивільному судочинстві, оскільки, наприклад, строки розгляду цивільної справи будуть порушені, закріплює в ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» виключення: «якщо зміст норм права іноземної держави в розумні строки не встановлений, незважаючи на вжиті згідно з цією статтею заходи, застосовується право України». Тож Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Звертаємо увагу на те, що цей Закон не розкриває значення терміну «розумний строк». Проте термін «розумний строк» використано в ЦПК України, як термін, який стосується основних принципів цивільного судочинства, оскільки ст. 2 ЦПК України встановлено, що основними засадами (принципами) цивільного судочинства, зокрема, є розумність строків розгляду справи судом. Крім того, ст. 121 цього Кодексу встановлено зміст поняття розумність процесуальних строків, а саме, строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства. Про розкриття змісту «розумний строк» йдеться також і в практиці Європейського суду з прав людини (наприклад, «Фрідлендер проти Франції» (Frydlander v. France), 2000, «Комінгерсол С.А. проти Португалії» (Comingersoll S.A. v. Portugal), 2000).

Крім того, як слушно доводиться в юридичній літературі, національне законодавство України допускає застосування норм іноземного права, проте встановлює умови, а також межі (обмеження) їх застосування. Встановлення меж застосування таких норм зумовлено тим, що застосування іноземного права може призвести до порушення, зокрема, конституційних принципів, встановлених в Основному Законі України. Так, Закон України «Про міжнародне приватне право», а також доктрина міжнародного приватного права виділяють декілька правових механізмів щодо недопущення застосування в Україні норм іноземного права, обраних на підставі колізійної норми. Зокрема, це застереження про публічний порядок, дія імперативних норм національного права, обхід закону, взаємність. Законодавство іноземних країн з міжнародного приватного права до цього переліку додає ще й реторсію [5].

Що стосується врегулювання порушених в цій статті відносин в Молдові, зазначимо, що згідно зі ст. 12 ЦПК Молдови суд вирішує цивільні справи на підставі Конституції Республіки Молдова, міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова, постанов та рішень Європейського суду з прав людини, постанов Конституційного суду, органічних та ординарних законів, постанов Парламенту, указів Президента Республіки Молдова, міністерств, інших центральних адміністративних органів, прокуратури та органів місцевого управління. У передбачених законом випадках судова інстанція застосовує звичай, якщо де вони суперечать основ правопорядку і моральності. Якщо міжнародним договором, однією із сторін якого є Республіка Молдова, встановлено інші норми, ніж передбачені внутрішнім законодавством, судова інстанція під час розгляду справ застосовує норми міжнародного договору.

Крім того, в ст. 13 ЦПК Молдови визначено, що при розгляді цивільних справ суд застосовує законодавство іншої держави відповідно до закону чи міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова. З метою встановлення наявності закону або іншого нормативного акта іноземної держави та його змісту судова інстанція звертається в установленому порядку до компетентних органів Республіки Молдова. Якщо отримання необхідної інформації про закон або інший правовий акт іноземної держави неможливе незважаючи на вжиті відповідні заходи, судова інстанція застосовує національний закон.

Тобто, застосування норм іноземного законодавства (права) в цивільному судочинстві Молдови відбувається, як і в Україні, на підставі норми закону чи міжнародного договору. Проте на відміну від українських суддів, молдавські судді наділені не правом, а обов'язком з'ясувати зміст норм іноземного права, у разі якщо цього вимагають норми закону чи міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова. Разом з тим, ЦПК Молдови, як і ЦПК України, передбачають у випадках, визначених ЦПК, застосовувати норми національного законодавства (права) до відносин з іноземним елементом.

Висновок. Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що застосування норм іноземного законодавства (права) у цивільному процесі України та цивільному процесі Молдови відбувається

відповідно до встановленого національним законодавством порядку, в межах, визначених законом чи чинними міжнародними договорами, з дотриманням принципів міжнародного приватного права та принципів цивільного судочинства.

При розгляді цивільних справ в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в державі, де вони закріплені в нормативно-правовому акті, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Закон України «Про міжнародне приватне право» закріпив норму про «право сприяння суду», оскільки учасники (сторони) цивільної справи мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, а також іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм.

Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Список використаних джерел:

1. Клян А. Застосування українськими судами іноземного права. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava/>.
2. Законодавчі акти, використані в цій статті, розміщені на Офіційному вебпорталі парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
3. Кармаза О.О. Проблеми застосування в нотаріальному процесі норм іноземного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Випуск 4. Том 1. С. 110–114.
4. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 501/3065/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435279>.
5. Кармаза О.О., Грінченко О.О., Стрілько В.Ю. Нотаріальний процес з іноземним елементом. Монографія. К., 2018. 216 с.